

מנחות לה

משה שווערד

1. רש"י מסכת מנחות דף לה עמוד א ד"ה גוייתא לברייטא

גוייתא לברייטא - (א) שכתב והיה כי יביאך קודם לקדש דנעשית פנימית חיצונה.

• הגהות הב"ח מסכת מנחות דף לה עמוד א אות (א)

(א) רש"י ד"ה גוייתא לברייטא שנתן והיה כי:

• קרבן אורה על מסכת מנחות דף לה/א

רש"י בד"ה גוייתא לברייטא ש"כ והיה כי יביאך קודם לקדש כו'. משמע מדבריו ז"ל דלא ס"ל פסול דשלא כסדרן בכתב ומשום דמשמע דקאי גם על של יד שנכתב בעור אחד לא ניחא ליה לפרש אהנחה לחוד כיון דבשל יד הכל בעור אחד ולפרש דכתב כסדרן אלא דהניח מקום פנוי כמ"ש המרדכי ז"ל (ריש הל' תפלין) ג"כ לא ניחא ליה להכי פ"י שכתב והיה כי קודם כן ועיין במרדכי בזה:

2. תוספות מסכת מנחות דף לה עמוד א ד"ה דשי"ן של

דשי"ן של תפלין הלכה למשה מסיני - בשל ראש איירי והנותנה אם אין דינו להיות פוסלת דנמצא דאין בית רואה את האויר דלא דמי לטולה תפלה של ראש ועושה אותה של יד, מ"ר.

3. איזהו מקומן מסכת מנחות דף לה עמוד א

שי"ן של תפלין הלכה למשה מסיני: קובץ ענינים:

א] טעם שעושין שי"ן יותר משאר אותיות:

כתב הב"י (ס' ל"ב) בשם אורחות חיים והלבוש [1] כדי לרמוז מספר הימים שאדם מניח תפלין בשנה פשוטה. ובשם הר"י אכסנדרני כתב [2] שהוא רומז לשם הוי"ה, עי"ש. [3] והנה רש"י בכמה מקומות מפרש דהשי"ן הוא של שם ש - ד - י, והדל"ת והיו"ד הן ברצועות, [4] אבל תוס' לקמן לה: ד"ה אלו ובעוד מקומות סוברים דאין הלכה לממ"ס אלא בשי"ן בלבד, ועי' בדברינו לקמן על תוס' הנ"ל.

ב] שי"ן של תפלין נרמז בקרא:

בחי' מרן רי"ז הלוי עה"ת (פר' ואתחנן) דקדק דהלכה לממ"ס דשי"ן נרמז בקרא, דלגבי תפלין של יד כתיב "וקשרתם לאות על ידיך" דהפרשיות שהן תורת ה' יקשרם ליד, אבל בשל ראש כתיב "והיו לטוטפות" כלומר שדברי תורה עצמן יהיו קבועים בטוטפת דהיינו השי"ן, עי"ש.

ג] האם מותר לעשותה בדפוס:

דעת רבינו יונה והרשב"א ואורחות חיים שאסור לעשות השי"ן בדפוס דהוי כחק תוכות, וכתב הב"י דכן נראה דעת הרמב"ם ורא"ש וטור, אבל אנו נוהגים לעשות בדפוס. ובדברי חמודות (אות כ"ג) כתב דנראה שדפוס כשר לכל דבר שצריך כתיבה. ובמשנה ברורה (לב. קצג.) מסיק דהמנהג פשוט כהיום לעשותן בדפוס מפני שע"ז יש לה תואר שי"ן יותר מהמקומטת בעור.

ד] באיזה כתב:

כתב הב"ח ושאר אחרונים דאין צריך לעשות השי"ן בכתב של סת"ם אלא דוגמא סגי. וכתב המשנה ברורה (לב. קצא.) דמנהג סופרים כהיום להדר לעשותן בכתב אשורית ממש.

ה] בשו"ת רעק"א (ח"א סי' י"א) דן בדבר אלו שרצו להתיר ליקח עור מחותך תמונת שי"ן ולהדביק על הבית וכדאיתא לעיל לד: דמהני דיבוק, עי"ש שדחאם ואסר זאת, וראה באחיעזר (ח"ג סי' נ"ח). וע"ע לעיל לד: בדברינו על הגמ' ד"ה ומניחן.

4. ספר אז ישיר - בין המצרים

סב ספ אז ישיר • ————— מאמרי תשעה באב

מדברי השל"ה (חולין תורה אור פ') נראה שההשפעה העיקרית באה על ידי התפילין שבראש האדם, וז"ל:

אות שי"ן רמז לשכינה, ד' ראשים נגד ד' חיות שבמרכבה, שהן כנגד ד' גאים ורם על כל גאים ה', ג' ראשים כנגד ג' אבות, על דרך אמרם ז"ל (בראשית רבה פרשה פ"ב סימן ו'), האבות הן המרכבה. כמו שכתב בעל ספר המוסד פרק ד', וזה לשונו, וסוד תפילין עמוק מי ימצאנו, אבל אכתוב מעט מועיד ממה שכתבו חכמי האמת. דע, שצריך לנהוג בהן קדושה גדולה, לפי שיש בהן סוד המרכבה קדושה, ואחר שנחרב הבית, כתב הקדוש רשב"י, שעל תפילין נאמר 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם', שבסיבתם הקב"ה משרה שכינתו בישראל, לפי שהם סוד המרכבה וסוד האבות. ולכן יש בהן שי"ן של ג' רגלים מצד הימין כנגד האבות אברהם ויצחק ויעקב, ומצד השמאל שי"ן של ד' רגלים כנגד ד' חיות נושאי המרכבה.

כלומר, על ידי ההסתכלות וההבטה בש' שבתפילין, היינו באותיות ש' הנמצאות בתפילין של ראש משני צדדי הבית, נזכר האדם בשכינה, שכן האות ש' רומזת על השכינה, והאות ש' בעלת ארבעה ראשים רומזת לארבעת חיות המרכבה, ואף באות ש' בעלת שלשה הראשים יש רמז למרכבה, שכן שלשת הראשים רומזים לשלשת האבות, שחז"ל אמרו שהם המרכבה.

וא"כ מדברי השל"ה נראה בבירור, שהתפילין של ראש הם הדומים למרכבה, ועל ידי הנחת תפילין של ראש זוכה האדם להיות מרכבה לשכינה ולהשראת השכינה על גופו¹⁰.



יד ובתחילת דבריו כתב, ח"ל:

ויסתכל גם כן בשעת הנחת תפילין של ראש אל ב' שיניו הנקמטין בתפר התפילין, אשר באחת ג' ראשין והשני ד' ראשין, לכוונה שהוא רומז לתרי"ג מצות. כיצד, ב' שיניו מספר ת"ר, ושתיהן מלא אחת שקורין אותן שש הרי תרי"ג, וד' ראשין שלהם, הרי הם תרי"ג.

5. חידושי בתרא

תקסא לה. רב דימי מנהרדעא אמר לא צריך קולמוסא בדיק לה. הובא מבית הלוי עה"ת בסוף דף 67 סק"ב שיש מחלוקת ראשונים בפירוש הגמ', דלהנ"י כיון שהקולמוס אינו מתעכב שם ניכר שאין בו נקב, ולתוס' והרא"ש ז"ל נקב שהדיו עובר עליו אינו נקב. וצ"ע דהא תוס' לא אמרו כן בשם עצמן אלא הביאו דברי מערבא בחולין קט': כל נקב שהדיו עובר עליו אינו נקב, ומוכרח גם הנ"י להסכים לגמ' מפורשת. ולכאורה אין מחלוקת כלל, והיינו הך, דנקב שהדיו עובר עליו אינו נקב, ורק נקב גדול שמעכב הקולמוס הוי נקב, ואם אינו מתעכב הוי סימן שאינו נקב. וכן הוא לשון תוס' פ"א דתפילין ה"כ וז"ל אמרי מערבא כל נקב שהדיו עוברת עליו אינו נקב, וממילא שאם אינה עוברת (אלא מתעכבת) נקב הוי ואסור לכתוב ע"ג הנקב ע"כ.

6. חידושי בתרא

תקסב) לה. א"ר יצחק רצועות שחורות הלכה למשה מסיני. והנה דיש מקשים דאין יודעים כלל דצריך רצועות (צ"ע בקושייתם דזה גופא נלמד מהלל"מ דבעי רצועות שחורות), וכן שצריך להיות מעור, ובשבת כח: אתיא דצריך רצועות שחורות וצ"ב ג"כ אין יודע זה. ולכאורה אליבא דתוס' י"ל דק"ו הוא, דהא לפירושם בד"ה רצועות שחורות וז"ל יש שעושין בתים של תפילין מקלף לבן דלא בעי שחורות אלא רצועות ע"כ, ואם בבתים הקלים דלא בעי שחורות בעי עור בהמה טהורה כדדרשינן בשבת כח: מלמען תהיה תורת ה' בפיד מן המותר בפיד, כ"ש רצועות החמורות דבעינן שחורות, בעינן עור בהמה טהורה. וע' בתוס' שבת כח: סד"ה תפילין שלמד רצועות מבתים אפילו בלי ק"ו אלא במה מצינו וז"ל והא"ר יצחק רצועות שחורות הל"מ, וכיון דמצריך שיהו הרצועות שחורות כמו הקציצה כ"ש דבעינן שיהו שחורות כמו הקציצה ע"כ. ולפרש"י לה: ד"ה קשר של תפילין וז"ל שישם הרצועות על ראשו כעין דל"ת כדי שיהא שדי נראה עליהן, דשי"ן נראה בקמט בית החיצונה כו' ודל"ת נראה בקשר ויו"ד כו' ע"כ, א"כ יש ללמוד כתיבה דהדל"ת מכתובה של השי"ן דכמו דכתיבה של השי"ן הוא ע"ג עור בהמה טהורה, ה"ה כתיבה של הדל"ת תהא בעור בהמה טהורה. וע' סימן הבא.

7. חידושי בתרא

תקסו) לה. והנה דיש מדייקים עוד מהרמב"ם וז"ל פ"ג דתפילין הי"ד שכתב אבל אחורי הרצועות הואיל ומבפנים הם אם היו ירוקות או לבנות כשרות, וממה דהוסיף הואיל ומבפנים הם ולא כתב ששאר הרצועה א"צ שחורות משמע דדוקא אחורי הרצועות ולא הצדדים. /ולכאורה יש לדייק להפך מראשית דברי הרמב"ם וז"ל הרצועות של תפילין בין של ראש בין של יד פניהם החיצונים שחורים וזו הלל"מ ע"כ, ולמה לא כתב בקיצור כלשונא דגמ' כדרכו בקודש "הרצועות כו' מבחוץ שחורים", אלא ע"כ כוון שלא נטעה לחשוב שגם מן הצד נידון כמבחוץ כיון דנראים, כדעת הקסט סופר כ"ג ב', אלא דהלל"מ היתה דוקא "פניהם" (ולא הצדדים) החיצונים (ולא בפנים) ולכן הוסיף הרמב"ם "זו הלל"מ" היינו רק פניהם החיצונים הוי בהלל"מ ולא הצדדים. ואפשר טעמא דהרמב"ם הוא דמסתבר דהלל"מ חייבה לשחר מקום המיועד לשיחור דהיינו בפניהם של רצועות ולא בצדדין ומשמע במשנה ברורה סל"ג סק"כ דמטעם אחר יהא דוקא בחוץ ולא מן הצדדין, דאחא דפסק המחבר שיהיו הרצועות שחורות מבחוץ, כתב המ"ב וז"ל לצד השער שהוא מקום החלק ע"כ, דמשמע לא הצדדין שאינו במקום השער, דדרכיה דרכי נועם, וקשה לשחר הבלתי חלק.

8. איזהו מקומן מסכת מנחות דף לה עמוד א

רצועות שחורות הלכה למשה מסיני: קובץ ענינים:

א] **האם גם הבתים צריך לצבוע בשחור:** כתבו תוס' דיש שעושים בתים מקלף לבן דלא בעינן שחורות אלא הרצועות. **והנה בירושלמי (מגילה ד. ט.) איתא דתפילין מרובעות שחורות הלכה למ"ס, משמע דאף התפילין עצמן הלמ"ס שיהיו שחורות, אכן קרבן העדה פירש דהירושלמי קאי ארצועות - יפ"ע.** ומ"מ מסיק הרא"ש (סו"י ח') דנוי התפילין הוא שיהא הכל שחור, וכן פסק הרמב"ם (תפילין ג. יד.). אכן כתב הגה"מ דבספר התרומה וכן בספר המצות כתבו דשם גם עור הבתים צריך להיות שחור, ומשמע דהוא מדינא דהלכה למ"ס ולא משום נוי בעלמא, וכן המרדכי ריש הל' תפילין כתב שדקדק ר"י מהגמ' שבת שהקציצה צריכה להיות שחורה כמו הרצועות, ומשמע נמי דהוא מהלמ"ס - ע' ביאור הגר"א (לב. צד.), וע"ע משנ"ב (לב. קפד.). ויש לעיין לשיטות ששחורות הבתים אינו מעיקר הדיון אין ראוי להשחירן, הלא דיו יבש חוצץ ונמצא דאין הבית רואה את האויר (סנהדרין פט.) - ע' בשו"ת נודע ביהודה (או"ח קמא סו"י א') שביאר בזה דכל לנאותו אינו חוצץ.

[ב] האם צריך להשחיר גם אחורי הרצועות:

דעת רוב הפוסקים שאין קפידא מאיזה צבע יעשה אחורי הרצועות וכמשמעות הגמ', אכן בדעת הרמב"ם כתב הב"י (ס' ל"ג) דס"ל שנוי הוא שיהיו התפילין שחורות וכן אחורי הרצועות, וכתב הב"י שלא נהגו כן.

[ג] כמה מן הרצועה צריך שתהא שחורה:

הביאור הלכה סי' ל"ג (ד"ה הרצועות) נסתפק האם מן התורה די בכל רצועה שתהא שחורה כדי שיעורה והשאר הוא למצוה ונוי בעלמא, או כיון שהיא מחוברת כולה כאחד צריך להיות כולה שחורה, ע"י מה שרצה לפשוט מסוגיין, וראה עוד שנסתפק בחלק הרצועה שנכנס למעברתא אם דיעבד כשר כשאינו שחור.

[ד] גדר השחורות:

בספר ברוך שאמר כתב שצריך שחורות גמורה כעורב, אכן יעו"ב ביאור הלכה הנ"ל דזהו למצוה בעלמא אבל מדינא סגי בשם שחור כל דהו, ויש להכשיר אפילו מראיתו דומה לכהול.

9. איזהו מקומן מסכת מנחות דף לה עמוד א

תפילין מרובעות הלכה למשה מסיני: קובץ ענינים בפרטי ריבוע התפילין:

[א] האם דין ריבוע הוא על הבתים, מושבן, או תפרן:

רש"י מפרש דקאי על הבתים עצמן [לפי הגהת השטמ"ק י', וכן הביאו הראשונים משמו], ותוס' כתבו ד"מ דקאי על מקום מושבן, ומסקי דנראה שר"פ דקאמר בתפרן ובאלכסון מפרש דהברייתא קאי על התפר בלבד, אולם הרא"ש והמרדכי כתבו דר"פ בא להוסיף דלא רק הבתים אלא אף התפירות צריך ריבוע, דאילו לפירוש התוס' תמה המרדכי מאי מיימי הגמ' ראה מתפילין עגולות הלא רק בתפר קאמר ומאי סכנה איכא. וכן פסק הרמב"ם (תפילין ג. א.) דגם הבתים וגם התפירות צריכין להיות מרובעות.

והנה בדעת רש"י כתב הרא"ש (סי' ט') דנראה דלא ס"ל שצריך ריבוע בתפר, שהרי פירש רק שישמור התפירה שלא יקלקל ריבוע הבתים, ולכאורה רש"י לשיטתו שהבתים והתפירות הכל מעור אחד, ונראה שזה כונת השטמ"ק (ב'), אך כתב הרא"ש דאפשר שגם רש"י מודה שצריך ריבוע בתפרן, ומה דנקט טעם שלא ימשוך חוט התפירה וכו' הוא לומר שהתפר צריך להיות בשפת הריבוע, ע"ש.

[ב] כתב המרדכי דמדברי ה"ג והרי"ף משמע דשל יד אינה לגמרי מרובעת, אבל אינו נראה, ע"ש. עוד כתב בשם הסמ"ג דשל ראש צריכין להיות מרובעות כל הד' בתים יחד אבל בית אחד לבדו אין צריך ריבוע, [וכן איתא בתוד"ה תפילין], וגם בגובה הבתים אין קפידא בריבוע אלא באורך וברוחב, וכן פסק הרמב"ם (תפילין ג. ב.), ועי' בזה בב"י סי' לב. לט.

[ג] כתב המעדני יום טוב (אות מ') דהוי יודע שאי אפשר לעשות שום מרובע בדיוק אלא צריך לכוין כפי האפשר לו לעשותו, ע"ש. וראה עוד בשערי תבונה (לקה"י) סי' כ'.

[ד] פסק השו"ע (לב. לט.) דאם עשאן מרובעות ואח"כ נתקלקל ריבוען צריך לשוב ולרבען, וגדר השיעור קלקול דריבוע יעו"ב שביאור הלכה שהרחיב בזה האם יש לדמות לפגימת רבוע דמזבח.
[ה] בעמק ברכה (תפילין אות ד') נסתפק בתפילין שהבית מרובע כהלכתו, וכן התיתורא, אלא שאין הבית עומד בשוה אלא עקום קצת, ושאל לחזו"א ופסק דאין להכשיר.

10. יד בנימין

שם בגמ', לימא מקייע ל"י העושה תפילתו
עגולה סכנה ואין זה מלוא. פי' שמתוך
שתפילתו עגולה אם יכנס לצימו פתאום וידחוף
ראשו צא"סקופה שלמעלה יכנסו התפילין בתוך
ראשו והוי סכנה, כך פירש"י והנמוק"י וכן
יעו"ב צרא"ש. אצל ר"ת צמגילה כ"ד ע"ב
פי' סכנה ואין זה מלוא היינו שצעת הסכנה
יכול להסתכן בהן ולא תגין עליו המלוא ולא
יעשה לו נס כמו לאלישע צעל הכנפים ע"כ,
וכבר האריך צמו"א שם לתמוה על פר"ת
יעו"ב, ור"ח פי' שם (צמגילה) סכנה פי'
פעמים שנופל על פניו צרחוס וחנן ואם
התפילין על ראשו עגולין ירנאו מוחו (וכן פי'
צערוך הוצא צחיו"ט צמסנה שם), ועכ"פ
מדקחני ואין זה מלוא אלמא דבעי מרובעות
דוקא.

משה רבינו ותפילין דר"ת ❧ ————— • אז ישיר ❧ שמג

רק פעם אחת בשנה, אין לומר ששכחו את המסורה, על אחת כמה וכמה שאין לומר כן על התפילין שמניחים אותם בכל יום ויום. ואין לומר שהמסורה על התפילין נשתכחה בתקופה שלא הניחו תפילין כלל [מטעם שמד או מטעם שלא היו מניחים תפילין משום שהיו חוששים לגוף נקי], כי נצטרך לומר שאבדו כל הזוגות של תפילין שבעולם כדי לומר שהיה הפסק במסורה, וקשה לומר סברא דחוקה כזו.

❧ שיכת המסורה

ובתורה שלמה (מילואים לפרשת בא עמ' רע"א) כתב שאולי נשתכחה המסורה כשאבדו את התפילין ע"י גזירות הגויים שגזרו על מצוות תפילין, וע"ז שכחו מקצת מהלכות תפילין לאחר שבטלה הגזירה, מ"מ העיר שם שקשה לומר שאבדו להם כל התפילין עד כדי כך שלא היתה להם אפשרות לבדוק אפילו זוג אחד של תפילין כדי לראות כיצד נכתבו ועל ידי זה להחזיר את המסורה.

ברם, בשו"ת יביע אומר (או"ח סי' א' אות ג') העיר שבגמ' במגילה (ב') מובאר ששכחו את המסורה בדין אותיות מנצפ"ך, דהיינו איזה כותבים באמצע התיבה ואיזה בסופה. והתוס' שם כתבו שהטעם שלא היו יכולים לבדוק בספר תורה הוא משום שכבר שרף אמון את כל הספרים. והקשה שם הגר"ע יוסף זצ"ל, מדוע לא בדקו את התפילין שברשותם כדי לראות כיצד נכתבו אותיות מנצפ"ך, וכתב שם שצ"ל שאף תפילין לא היו להם בזמן ההוא וע"כ לא ידעו כיצד נכתבות האותיות. וא"כ אולי אפשר לומר שבזמן אמון, שלא היו להם תפילין, נפסקה המסורה, ואז התחילה המחלוקת.

אולם, הרמב"ם בפירוש המשניות (מנחות ד' א') כתב שהטעם שדיני תפילין ומוזוות אינם מוזכרים במשניות הוא משום שהלכותיהם היו ידועות באותו זמן, ורבי יהודה הנשיא לא ראה צורך להזכירם. ובסידור יסודי ישורון (להרב גדליה פלדר זצ"ל, תפילה של חול עמ' רס"ד) הקשה על זה כיון שאנו יודעים שהיו אנשים שלא הניחו תפילין כלל, וא"כ איך אפשר לומר שכולם ידעו הלכות תפילין.

שדמ ❧ אז ישיר • ————— ❧ מאמרי יסודות המסורה

והרב פלדר הביא את דברי הרב ראובן מרגליות (בספר יסוד המשנה ועריכתה) שהטעם שדיני תפילין ומוזוות לא נזכרו במשנה הוא משום שהרומאים בגזירותיהם לא ביקשו לעקור את הדת, אלא ביקשו לעקור את השאיפות הלאומיות של העם ומשום כך גזרו רק על דברים שהיה בהם ענין לאומי. התפילין שנהגו להניח בכל יום, וכן המוזות הקבועה על פתח הבית, נחשבים לסימני לאום של עם ישראל, סימנים המבליטים את ההיבדלות והשוני של כלל ישראל מומלכות רומי, ולכן גזרו עליהם.

על פי דברים אלו מובאר הרב פלדר, שבזמן ההוא היו אנשים מבני ישראל שביקשו להערים על הגזירה, ולעשות קמיעות עגולות במקום תפילין, ועל זה אמרו חז"ל (מגילה ל"ב) 'העושה תפילתו עגולה סכנה ואין בה מצוה', כלומר, שמוכיון שאין מקיימים את המצוה בתפילין עגולות, לא רק שאין בזה קיום מצוה, אלא יש בהם משום סכנה שהמלכות מחשיבה את זה למרידה שרוצה לקיים את המצוה כנגד הגזירה. על פי זה יש לומר שרבי יהודה הנשיא השמיט מהמשנה את דיני תפילין והמוזות מפני הסכנה של מרידה במלכות, וכשם שלא הזכיר במשנה את ענין ביאת המשיח [למרות שהזכיר את האמונה בתחיית המתים], שכל אלו הם דברים לאומיים.

ועל פי זה יש לומר שהמחלוקת באופן עשיית התפילין התחילה בתקופה ההיא בעקבות הגזירה שלא להניח תפילין, ואפילו המניחים תפילין עשו כן בצניעא, וממילא לא היתה להם אפשרות לבדוק את התפילין של אחרים בשעת עשייתם.

ומ"מ, בכדי לטעון שהמסורה עצמה נפגמה, צריכים אנו לומר שהיה זמן בו רוב כלל ישראל לא הניחו תפילין.

❧ תקופות שרבים לא הניחו תפילין

ויש לברר האם יתכן שהיו דורות ותקופות בהם רוב העם לא הניח תפילין. כנראה שהתשובה לשאלה זו היא חיובית, שבתקופות שונות חלק גדול

12. תוספות מסכת מנחות דף לה עמוד ב ד"ה פוק חזי

פוק חזי מה עמא דבר – [1] פי' בקונטרס להחמיר [2] ור"ת מפרש להקל כי ההיא דפ"ק דעירובין (דף יד:)
גבי הילמי ולחיים וכן בפרק שלשה שאכלו (ברכות דף מה.), מ"ר.

• איזהו מקומן מסכת מנחות דף לה עמוד ב

בפסק ההלכה. ושיטות הראשונים היכן הקפידא כשנפסקה הרצועה:
רש"י מפרש דפוק חזי מה עמא דבר להחמיר, ור"ת בתוס' פירש להקל, ומדברי הרמב"ם (תפילין ג. יט.) משמע כפירש"י, וראה ברא"ש (סי' י"א) דמהירושלמי משמע כר"ת אולם בתשובת גאון אסר.
והוסיף הרא"ש דכל הנידון הוא בנפסקה הרצועה המקפת הראש והזרוע, אבל רצועות התלויות למטה שרי.
ובב"י (סוס"י ל"ג) הביא דתרומת הדשן נסתפק אליבא דהרא"ש אי בשל יד הקפידא דוקא על הרצועה המקפת הקיבורת, או כל הרצועה עד לאצבע הויא קשירה, והדרכי משה כתב שמדברי הטור מוכח דדוקא המקפת את הקיבורת.
ובשם ספר התרומה כתב הב"י דבהדיא ס"ל דכל הרצועה עד לאצבע אין לה תקנה אם נפסקה, ולדבריו אפשר דה"ה ברצועות של ראש שנפסקו כדי שיעורן דהיינו של ימין עד הטבור ושל שמאל עד החזה. וראה עוד בשו"ע (לג. ה.), ומשנ"ב שם.

13. תוספות מסכת מנחות דף לה עמוד ב ד"ה וכמה שיעוריהו

וכמה שיעוריהו – [1] לכאורה בתפילין של ראש איירי דמר פשיט שדי להו על כתפיו לאחוריו ומר מתלית להו
[2] אבל הערוך פי' בערך צרדה דכתב בילמדנו בסוף בא אל פרעה ושיעור רצועה של יד עד אצבע צרדה ומאי צרדה אמצעי פי' היא אצבע ארוכה ועוד הביא בערוך דתניא בתוספתא איזוהי אצבע צרדה זו אצבע גדולה של ימין ובקונט' פי' דהיא אצבע הסמוכה לגודל ור"א קליר יסד כפי' הערוך בסילוק של פרשת שקלים גיא וכל עפרה בצרדה הכילו פי' משום דכתיב (ישעיה מ) וכל בשליש עפר הארץ והיינו אצבע אמצעי שהוא שלישי ובפ"ק דיומא (דף יט:) דאמרינן גבי כ"ג שמכין לפניו באצבע צרדה הדבר ידוע שא"א להשמיע קול אלא כשמכה באמצעי ולפי' זה דחזי פשוט היינו מגודל עד אמה וכפוף מאצבע עד אמה ובערוך פי' בערך כף דכפוף היינו מעיקר גודל עד ראש אצבע כשהן דבוקות זו בזו ופשוט מראש אצבע עד ראש גודל כשהן פשוטות וי"מ עד אצבע צרדה שצריך לעשות הרצועות ארוכות ממקום הנחתן עד אצבע צרדה וכפוף היינו שכופף את אצבעו ומשער הרצועה עד שם ופשוטה היינו שמשער הרצועה ממקום הנחה עד ראש אצבע פשוטה ובתפילין של ראש משערין הרצועות שתגיע ראש האחד עד טיבורו וראש השני עד הלב ושמא שום מדרש יש וגבי תפילין של יד הוא דאמרינן בפ' שני דברכות (דף יג:) ושמתם את דברי אלה על לבבכם שתהא שימה כנגד הלב ובשימושא רבה דתפילין יש דליפשו רצועי עד דלימטי לחדא כנגד מילה מימינא ולחדא כנגד הלב משמאלא עוד יש אומר דמצות שיעור רוחב הרצועות יותר מכחטה ופחות מכשעורה ואם יותר כשר, מ"ר.

14. שו"ע או"ח סימן כז (יא)

צריך שיהיה השחור שברצועות לצד חוץ ולא יתהפכו, בין של יד בין של ראש. ישלשל הרצועות שיהיו תלולים לפניו ויגיעו עד הטבור או למעלה ממנו מעט. רוחב הרצועות של יד ושל ראש, כאורך שעורה לפחות. אם פחת משיעור אורך הרצועות ורחבן, אם אינו מוצא אחרות, מניח כמות שהן עד שימצא אחרות כשיעור. תפילין של ראש טוב להיותם גלויים ונראים, אבל תלמיד בפני רבו אין דרך ארץ לגלות תפילין בפניו: הגה - ובשל יד אין להקפיד אם הם גלויים או מכוסים (מרדכי שם). ונראה לי דעכשיו שאין מניחים אלא בזמן ק"ש ותפלה, אפילו תלמיד לפני רבו יכול לגלות אף בשל ראש, וכן המנהג שלא ליהזר (ד"ע):

• משנה ברורה על או"ח סימן כז

(מא) או למעלה ממנו - ועיין בחידושי רע"א וכן בארה"ח דמסקי דשל ימין עד הטבור ושל שמאל עד החזה ובטור כתב עוד וי"א דשל ימין עד המילה ושל שמאל עד הטבור:

15. שו"ע או"ח סימן כז (ח)

אורך רצועה של יד כדי שתקיף את הזרוע ויקשור ממנה הקשר ותמתח על אצבע אמצעית ויכרוך ממנה על אצבעו שלשה כריכות ויקשור. ונוהגין העולם לכרוך על הזרוע ששה או שבעה כריכות: הגה - ואין לכרוך הרצועה על התיתורא כדי לחזקה על היד (מהרי"ל):

• משנה ברורה על או"ח סימן כז

(לא) או שבעה - ואנן נהגין שבעה [אחרונים] ועיין בשע"ת שמסיק דאין לעשות אלו הז' כריכות רק על הזרוע דלא כקצת שנוהגים לעשות ג' כריכות על הקיבורת וד' על הזרוע:

16. רש"י מסכת מנחות דף לה עמוד ב ד"ה קשר של

קשר של תפילין - שישים הרצועות על ראשו [בענין] שיהא + מסורת הש"ס: כעין + דל"ת כדי שיהא שדי נראה עליהן דשי"ן נראה בקמט בית חיצונה שכפל הקלף כעין שי"ן ודל"ת נראה בקשר ויו"ד נראה באותו של יד כמין רצועה קטנה וראשה כפוף מעט כמין יו"ד.

17. תוספות מסכת מנחות דף לה עמוד ב ד"ה אלו תפילין

אלו תפילין שבראש - פי' בקונטרס שכתוב עליהן רוב השם שי"ן ודל"ת ונראה דדל"ת ויו"ד שברצועות לאו אותיות גמורות הן ולא חשיבי מן השם של שדי מדחשיב להו לעיל ובריש פ' בתרא דמגילה (דף כו: ושם) תשמיישי קדושה ולא הן עצמן קדושין ובשום דוכתא לא קרי להו כי אם קשר של תפילין עוד אמרינן בפ' במה מדליקין (שבת דף כח:): לא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד למאי הילכתא אילמא כו' אלא לעורות והאמר אביי שי"ן של תפילין הלכה למשה מסיני פירוש ופשיטא דצריך בהמה טהורה ומסיק אלא לרצועות משמע דל' ויו"ד לא חשיבי אותיות וה"ר יעקב דאורלינ"ש מסופק אם צריך לחלוץ תפילין של יד כשנכנס לבית הכסא דשמא כיון דמחופות עור לא צריך דלא אסרו אלא תפילין של ראש שכתוב שי"ן בעור ויש עוד לפרש דלכך קאמר אלו תפילין שבראש משום דנראין יותר משל יד דעל של יד אמרינן לקמן לך לאות ולא לאחרים לאות. מ"ר.

18. בן יהוידע על מנחות דף לה/ב

כי שם ה' נקרא עליך, ר' אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש. נ"ל בס"ד בתפילין של ראש יש אותיות ש"ד מן שד"י שנשלם באות יו"ד של תפילין של יד, אך יש בתש"ר אות ש' יתירה שיש לה ד' ראשין, ובה רמז מספר שם ה', דהיינו שי"ן במלואה עולה מספר ש"ס ועם מספר ו' היתר שיש בה יש שס"ו כמנין שם ה', ולזה אמר כי שם ה' נקרא עליך אלו תפילין של ראש שיש בו שי"ן יתירה שיש לה ו' יתר. ועוד נ"ל בס"ד ידוע ששם הוי"ה נקרא מצפץ בחלוף א"ת ב"ש, ולכן שני שמות הוי"ה, שבתחלת י"ג מידות קורין אותם המתפללים ביחיד מצפץ מצפץ אל רחום וחנון, וידוע שני שי"ן של תפילין הם כנגד שני שמות הוי"ה הוי"ה די"ג מדות הנזכרים כי שם מצפץ הוא גימטריא ש', וז"ש כי שם ה' נקרא עליך נקרא דייקא, שקריאתו היא מצפץ והם עליך בתפילין של ראש שרשום בו ב' שי"ן:

19. איזהו מקומן מסכת מנחות דף לה עמוד ב

רב אשי וכו' איתהפכא ליה רצועה דתפילין: א/ במה הקפידא שלא יתהפך: הדברי חמודות (אות מ"ט) כתב דהקפידא הוי רק ברצועה המסובבת את הראש, וכלשון הטור, וכן בזרוע נראה דדוקא ברצועה של סיבוב הראשון, וכ"כ המג"א (כו. יז.) ומחצית השקל שם. מיהו כתב המשנה ברורה (כו. לח.) בשם הפמ"ג דמ"מ משום נוי המצוה ראוי להפוך שיהיה השחור לצד חוץ אפילו בהמות.

כ/ בשל ראש או גם בשל יד: הטור (ס"ז כ"ז) הזכיר רק של ראש, אבל בתשובת גאון שהובאה ברא"ש (ס"ז ב) כתב שאסור להפוך בין יד ובין דראש, וכ"כ המרדכי דיש להחמיר גם בשל יד, והרמב"ם גם הזכיר בין יד ובין ראש....

ד/ תענית על היפוך הרצועות: במו"ק כה. איתא דרב הונא יתיב מ' יום בתענית על שנתהפכה לו רצועה דתפילין, וכתב הרא"ש (ס"ז י"ב) בשם תשובת גאון דאינו חובה אלא מידת חסידות, עי"ש ובמעדני יום טוב אות צ'.

20. איזהו מקומן מסכת מנחות דף לה עמוד ב

מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין - האו"ז בהל' ק"ש הביא פירוש הר"ח דהראהו ללמדו למשה קשר של תפילין כענין שהראהו תבנית המשכן וכליו (לעיל כט.), וכ"כ הרשב"א בברכות ז. בשם ר"ה גאון, וכתב בחי' מרן רי"ז הלוי (תפילין ג. טז.) דכן נראה דעת הרי"ף שהעתיק מימרא זו, ומבאר הגרי"ז דהיינו שהראהו שהקשר צריך להיות בצורת דל"ת דוקא ומעכב בזה, עי' בכל דבריו.

תפילין בית המקדש ותשעה באב ❧ . אז ישיר ❧ סג

❧ וראו כל עמי הארץ

בפתח דברינו הבאנו את דברי חז"ל שפחד ואימה נופלים על אומות העולם בראותם את התפילין שבראש בני ישראל, ובוזה פירשו חז"ל את הפסוק 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך', וע"פ דברי הוזהר ביארנו, שהתפילין שבראש האדם דומים למשכן ולמרכבה מקום שבו הקב"ה משרה את שכנתו, וע"כ כאשר הגויים רואים את התפילין שבראש ישראל יכולים הם לחוש את השכינה השורה על התפילין, וממילא מתיראים. ראיית התפילין כולידה ברואה את התחושה של קירבה אל השכינה, ותחושה זו גורמת לפחד ויראה¹⁷.

רמז נפלא לרעיון זה נמצא בפסוק עצמו, בראשי התיבות 'וראו כל עמי הארץ כי שם י-ה-ו-ה נקרא עליך ויראו ממך, ר"ת אות 'שין', דהיינו האות 'ש' שבתפילין של ראש היא הגורמת לתחושת הפחד של האומות. ע"י שיכולים לחוש את השכינה בקרבם.

טו ובהערה י"א הבאנו את דברי השל"ח, שהאימה ופחד נופלים על שרי האומות בעולם העליון

טז ויש להוסיף את ביאור הצ"ח, שהאימה ופחד נופלים על שרי האומות בעולם העליון בראותם את התפילין של הקב"ה, חז"ל:

הגם שבדאי יש בהגדה זו סוד נשגב ונעלם מאד, ואין לנו עסק בנסתרות, ואעפ"כ לקרב הדבר קצת אל השכל, מהו ענין הני תפילין דמרי עלמא, ואומר אני, שמה שאמרו כאן שהתפילין הם עוז לישראל, גם על תפילין דמרי עלמא רמזו, ור' אליעזר הגדול דיבר ורמז עליהם, ושורש הפעולה של הני תפילין לדעתו הוא, לפי שכשם שעומדים עלינו בעולם השפל שונאים הרבה שהם עומדים עלינו לכלותינו, כן גם למעלה יש משמאילים לחובה המקטרגים על ישראל, וכשהקב"ה מתעטר בתפילין שבהם משתבח בישראל, כמבואר בסוגיא זו במה שכתוב בהני תפילין, ותפילין נקראים 'פאר', ומתקיים 'אשר בך אתפאר' (ישעיה מט, ג), וכשרואים המקטרגים גודל חשיבות ישראל ואהבת הקב"ה להם, אין להם פה להשטין ומתערבבים... וזהו כוונת ר' אליעזר הגדול 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, כביכול שמו המשובח והמפואר נקרא עלינו אלוקי ישראל, על ידי זה 'וראו ממך', ורומז גם למעלה כל שרי אומות העולם למעלה, שרואים תפילין דמרי עלמא, ושם ה' נקרא עלינו, וכל הפרשיות שבהם הוא שבחינו, הם מתיראים מלקטרג. נמצא, כי הני תפילין דידן, והני תפילין דמרי עלמא, לדבר אחד מתכוונים, שיהיה עמי הארץ למטה ושריהם למעלה מתיראים מפנינו.

סד ❧ אז ישיר . ❧ מאמרי תשעה באב

ע"פ יסוד זה, שהתפילין הם מרכבה לשכינה, ניתן לבאר את הסגולה המיוחדת של התפילין שהרמב"ם מתאר, שכל זמן שהתפילין בראש האדם שורה עליו יראת שמים, והדברים מבוארים כמין חומר, שפשוט ביותר שאדם שגופו משמש מקום להשראת השכינה יחוש בקרבו יראת שמים מיוחדת.



❧ תפילין שבראש' - סגולת החורבן

ענין נוסף הניתן לביאור ע"פ יסוד זה הוא מה שנהגו שלא להניח תפילין בתשעה באב, ומנהג זה אומר דרשני, שכן מצוות תפילין היא מצוה מן התורה, ומדוע ביטלו מצווה מן התורה בתשעה באב.

והנה תשעה באב מסמל את ניצחונם, הזמני, של האומות על ישראל, שניתנה אפשרות לרשעי האומות להיכנס ולהחריב את בית המקדש, מקום השראת השכינה, וממבט שטחי נראה שחורבן בית המקדש מסמל את ניצחונם של הרשעים כנגד הקב"ה, כביכול, שיד זדים שלטה במשכן ה'.

ביום זה נהגו שלא להניח תפילין של ראש, שאובי ישראל מתמלאים אימה ופחד בראותם אותם בראש בני ישראל, כפי שנאמר 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך', כיון שביום זה אנו מתבוננים ומציינים את חורבן הבית, מאורע בו לא זכינו שיתקיים בנו סגולה זו, וע"כ בתשעה באב נהגו שלא להניח דוקא תפילין של ראש, לסמל שלא נתקיימו בנו דברי הפסוק.

אולם, לפי היסוד שנתבאר, שהן בית המקדש, והן התפילין, נועדו לאפשר את השראת השכינה בעולם, שבית המקדש הוא מקום להשראת השכינה העולם הגשמי, והתפילין הם מקום השראת השכינה בעוף האדם, אפשר לומר ביאור עמוק יותר, שביום בו אנו מתאבלים על חורבן מקום השראת השכינה העולם, אנו מבטלים את הכלי שנועד להשראת השכינה